

ŽIĆA SVETIH OTACA

Dragica Malić, ŽIĆA SVETIH OTACA

Matica hrvatska - Institut za hrvatski jezik, Zagreb, 1997.

Posebno mjesto u tropismenoj i trojezičnoj hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti zauzimaju tekstovi pisani latinicom i hrvatskim narodnim jezikom. Iako relativno kasne pojavnosti, uklapaju se u tijek razvoja hrvatske književnosti i pismenosti nastavljajući u hrvatskoj glagoljičkoj i ćiriljičkoj književnosti započet proces uvođenja narodnoga jezika u pisanu riječ i njegova uzdizanja na razinu sredstva književnoga izraza. Najstariji sačuvani hrvatski latinički tekstovi potječu iz 14. st.: **Red i zakon zadarskih dominikanki** iz 1345. g., **Šibenska molitva** i **Cantilena pro sabatho** (iz 80-ih godina 14. st.), **Korčulanske glose** i **Odlomak Korčulanskog lektionara** (iz 80-ih godina 14. st.), **Vatikanski hrvatski molitvenik** (oko 1400. g.). Iako su nastala u 15. st., ovome nizu treba dodati i **Žića svetih otaca** (dalje: ŽSO) jer su izuzetan, a u svojoj vrsti i najstariji, primjer hrvatske srednjovjekovne pripovjedne proze na

narodnome jeziku. Ovim senajpoznatijim hrvatskim srednjovjekovnim latiničkim rukopisom u svome znanstveno-istraživačkome radu dugi niz godina bavila Dragica Malić. Rezultat je toga rada luksuzno opremljena knjiga objavljena 1997. godine pod naslovom **Žića svetih otaca**, u izdanju Matice hrvatske i Instituta za hrvatski jezik.

Knjiga je podijeljena u sedam dijelova: I. Uvod, II. Tekst "Žića svetih otaca", III. Grafija i pravopis ŽSO, IV. Jezik ŽSO, V. Rječnik, VI. Kratice, VII. Literatura.

U uvodnome dijelu autorica iznosi opće odrednice, književnopovijesne značajke, svjetonazor, tematiku i kompoziciju ŽSO. Već na samome početku ocjenjuje da je riječ o jednome od najznačajnijih spomenika hrvatske srednjovjekovne književnosti i prvoj poznatoj hrvatskoj knjizi pripovjedačke proze monotematskoga sadržaja. Rukopis

ŽSO pronašao je u ženskom franjevačkom samostanu Sv. Antuna u Rabu svećenik i filolog Vinko Premuda, a objavio ih je 1939. g. u 40. knjizi "Starina" JAZU. Od te su godine ŽSO vlasništvo Arhiva HAZU. Radi se o knjižici maloga formata (11 x 14 cm) od 134 lista ispisana gotičkom poluustavnom minuskulom. Knjižica nam ne daje izravne podatke o autoru (prevodiocu, zapisivaču), mjestu i vremenu nastanka, a sam tekst otvara čitav niz problema i pitanja što rad D. Malić na ovome tekstu određuje kao znanstveni i istraživački u pravom smislu tih riječi. Za našu je filologiju od posebne važnosti autoričino otkriće vodenih znakova na papiru na kojemu je zapisan tekst ŽSO što dataciju spomenika pomiče u osamdesete ili devedesete godine 15. stoljeća. Naime, sve do toga otkrića, zbog arhaičnosti jezika i grafije, ŽSO datirana su vremenom "oko 1400.". D. Malić prihvaća 14. stoljeće, ali za dataciju predložka po kojemu je nastao prijepis ŽSO kojim danas raspolažemo, a za prijepis kaže: "... kako je u njemu dobro konzervirana i grafijsko-ortografska i jezična slika predložka, on se i dalje dobrim dijelom može promatrati kao spomenik 14. stoljeća" (str.8). Jezičnim se obilježjima (sjevernodalmatinska ikavsko-ekavska čakavština) ŽSO uklapaju u zadarski književnojezični krug, ali detaljnijom analizom, temeljenom na Kušarovoju raspravi "Rapski dijalekt" iz 1894. g., D. Malić dolazi do zaključka da su jezične značajke rapskoga govora najbliže onima u ŽSO, što upućuje na Rabljane (školovalane u Zadru) kao prevodiocne predložka ŽSO. U jeziku teksta ima i izrazitih elemenata crkvenoslavenskoga jezika što su rezultat

dodira latiničke i glagoljičke pismenosti. Sadržajno, ŽSO su prijevodna patristička vjerskopoučna proza, zbirka priča i anegdota iz života i djelovanja ranokršćanskih egipatskih pustinjaka (eremita) i redovnika koji su živjeli u najstrožoj duhovnoj i tjelesnoj askezi. Takva je proza bila osobito zanimljiva franjevcima trećorecima, koji se na zadarskome području spominju već 1251. g., pa su im ŽSO služila kao "duhovno štivo i moralna potpora" (str. 11). U nastavku autorica donosi još nekoliko općih podataka. ŽSO su prijepis dvaju starijih latinskih predložaka istovjetna sadržaja. Naime, sadrže 188 članaka od kojih se 54 ponavljaju u drugoj prijevodnoj varijanti pa razlikujemo prvi i drugi dio rukopisa. Posebnu pozornost autorica posvećuje pisarskim pogreškama. Kaže da ih je nekoliko stotina od kojih mnoge upućuju na nerazumijevanje predložka. Prema tome se zaključuje da je prepisivač vjerojatno bio stranac koji nije dobro znao hrvatski jezik. Velik broj pogrešaka, tvrdi dalje autorica, upućuje na to da su oba predložka bila pisana latinicom. Manji je broj pogrešaka do kojih je moglo doći zamjenom sličnih glagoljičkih slova, što bi moglo upućivati i na glagoljički međutekst predložaka ŽSO. Autorica pisarske pogreške promatra kao filološku građu vrijednu veće pozornosti, stoga ih iščitava, promišlja i dešifrira i kao rezultat iznosi pretpostavku o višekratnome prepisivanju. Pisarske nam pogreške, pretpostavlja D. Malić, sugeriraju ovaj slijed: dva latinička prijevoda → glagoljički prijepis → latinički prijepis → latinički prijepis kojim danas raspolažemo (ŽSO). Većina članaka ŽSO prijevodi su

srednjovjekovnih Verba seniorum. Temeljni je svjetonazor Verba seniorum, naglašava se u nastavku, potpuna askeza. Iz njega proizlaze teme i motivi i ŽSO, tvrdi autorica nabrajajući neke od njih. Kompozicija članaka najčešće se sastoji od uvodne formule i anegdote iz života neke među pustinjacima poznate ličnosti, iz čega se izvodi poučna sentencija, ili se čitav članak sastoji samo od uvodne formule i poučne sentencije. U nastavku autorica iscrpno, potkrijepljujući primjerima, obrazlaže kompoziciju članaka koristeći se i analizom stila, a ocjenjuje i vještinu prevođenja dvaju prevodilaca. Kompozicija ŽSO upućuje i na "individualni prinos naših prevodilaca" (str. 29) osobito u naslovima pojedinih članaka, u premještanju dijelova pojedinih članaka, ili u zamjenjivanju i izostavljanju nepoznatih toponima, što otkriva njihov svjesni napor i želju da sadržaj približe svojem vremenu i svojoj sredini, zaključuje na kraju prvoga dijela knjige D. Malić.

Drugi dio knjige naslovljen **Tekst "Žića svetih otaca"** zauzima veći dio knjige i sadrži nekoliko vrijednih priloga našoj filologiji, ali i kulturi općenito. U ovome se dijelu knjige nalazi pretisak ŽSO, čime ga autorica otkriva široj javnosti kao još jedan reprezentativan dio naše baštine, a znanstvenoj ga javnosti predaje kao izvor za nova istraživanja. Pretisku prethodi transkripcija popraćena brojnim bilješkama koje olakšavaju suvremenu recepciju teksta. Bilješke su i rezultat usporedbe ŽSO s latinskim predloškom i izvorom, što im daje dodatnu vrijednost. Nastala kao rezultat autoričina višegodišnjega znanstveno-istraživačkoga znanja i iskustva, transkripcija ŽSO jedan

je od najvažnijih prinosa našoj filologiji u posljednje vrijeme. D. Malić je čitateljima olakšala služenje transkripcijom **Pomagalima pri služenju tekstem**. To su: 1. Popis članaka s varijantama i s latinskim izvorom, 2. popis riječi u kojima su moguće različite glasovne realizacije, i 3. Napomene uz transkripciju teksta. Ova će "pomagala" biti od velike koristi mladim istraživačima jer upućuju na probleme koji se javljaju pri transkripciji teksta. D. Malić za neke od tih problema ne nameće isključive odgovore, već, registrirajući ih, otvara prostor za nova istraživanja.

U trećem se dijelu knjige analizira **grafija i pravopis ŽSO**. Prvi se i drugi dio rukopisa grafijski i pravopisno razlikuju u pojedinostima, ali glavne su im značajke zajedničke, naglašava autorica, a to su "velika neizdiferenciranost grafije s mnoštvom višeznačnih grafema i neujednačena primjena pravopisnih načela (morfonološkoga, fonološkoga i fonetskoga pisanja)" (str. 455). To je jedna od značajki stare hrvatske latiničke pismenosti i književnosti uopće, što istraživačima otvara čitav niz problema, osobito pri transkripciji teksta. Autorica je utvrdila da se grafijski inventar ŽSO sastoji od 24 slova onodobne latiničke abecede. Analizi su priložene tablice grafijskoga predočavanja fonema i glasovnih vrijednosti grafema, čime je čitatelju omogućen lakši uvid u grafijsku sliku ŽSO. A ona je, kako kaže sama autorica, vrlo komplicirana i nejasna, s više od 90 grafema i s vrlo malo jednoznačnih grafijskih rješenja. "Većina slova i slovnih kombinacija ima po nekoliko glasovnih funkcija i većina se fonema obilježava na više načina"

(str.456). Često se različiti fonemi obilježavaju jednako i unutar jedne riječi, ili se pak isti fonemi unutar jedne riječi obilježavaju dvojako. Uglavnom se ista grafijska rješenja koriste u pisanju čitavih nizova fonema, a najčešći su: **c - č - ć - g - h - k, i - j - lj - nj (+ n'j), s - z - š - ž, u - v - f**. Autorica navodi i ostale važnije grafijske probleme, što ide u prilog njezinoj tezi o neizdiferenciranosti grafije koja "unosí veliku nesigurnost u čitanje teksta" (str. 461). Govoreći o pravopisnoj problematiki teksta, D. Malić ističe da ŽSO sežu u same početke hrvatske latiničke pismenosti, "pa odražavaju najstariju hrvatsku latiničku pravopisnu normu" (str. 470). Za cijelu je stariju hrvatsku pismenost karakteristično umjereno etimologiziranje, tj. supostojanje fonološkoga i morfonološkoga pravopisa. Autorica zaključuje da se i ŽSO svojim pravopisnim značajkama uklapaju u taj trend hrvatske pismenosti, a u nastavku iscrpno analizira i "tehničku" i "jezičnu" stranu pravopisa.

Posebnu je pozornost D. Malić posvetila **analizi jezika ŽSO** u IV. dijelu knjige. Analiza je obuhvatila fonološku i morfološku razinu unutar koje se govori i o sintaktičkim posebnostima, a posebno se autorica zadržala uglavnom na onim značajkama koje taj spomenik smještaju u određeni prostor i vrijeme. I ovdje se upozorava na tragove crkvenoslavenskoga jezika u tekstu koji upućuju na nastojanja prevodilaca i oko stilske izgrađenosti teksta, jer su ih koristili za postizanje dojma učenosti i višega stila. Naime, u to se vrijeme hrvatska crkvenoslavenska redakcija osjećala kao stariji i književno izgrađeni tip vlastitoga jezika. Od glasovnih značajki vezanih uz vokalizam ŽSO autorica se zadržala na refleksima

jata i poluglasa, te na slogotvornima **ř i ĭ**. Refleksi jata drže se najznačajnijima među samoglasničkim pojavama za prostorno smještanje nekoga teksta. D. Malić je reflekske jata u ŽSO temeljito istražila u radu **Refleksi jata u "Žićima svetih otaca"** (Rasprave Zavoda za jezik 16, 1990., str. 115-149.), pa je ovdje iznijela samo rezultate toga istraživanja. Evo samo nekih od njih. Oba se dijela rukopisa odlikuju ikavsko-ekavskim refleksima jata po zakonu Jakubinskoga i Meyera, s određenim odstupanjima u korist ikavizama. I ikavska i ekavska odstupanja od toga zakona često su uvjetovana analogijom, ali ima i neanaloških ekavizama i ikavizama. Prvi je dio rukopisa pod većim crkveno-slavenskim utjecajem od drugoga pa odatle u njemu i veći broj ekavizama. U drugome je dijelu nešto izrazitiji stupanj ikavizacije. U usporedbi s ostalim spomenicima zadarskoga jezičnoga kruga 15-17. st., u ŽSO nešto je izrazitiji ekavizam što znači da su prevodioci teksta bili sa sjevernijega širega zadarskoga područja u koje je pripadao i otok Rab. Govoreći o refleksima poluglasa autorica naglašava da među brojnim potvrdama za ostvaraj **a** ima i tipičnih čakavskih riječi i potvrda tzv. "čakavske jake vokalnosti". Zanimljivom se drži i pojava samoglasnika na mjestu nekadašnjega slaboga poluglasa u prijedlozimak, **s, v, z** identičnoga s prvim samoglasnikom naredne riječi, što autorica tumači kao ortografsku maniru ili kao vrstu samoglasničke asimilacije. U svezi s poluglasima spominju se još: pojava **i** umjesto **a** na granici prefiksa **iz-- /z--** i osnove i pojava **fakultativnoga i** u određenim gramatičkim i tvorbenim

kategorijama (--6j-- > --ij--), što se tumači crkvenoslavenskim utjecajem. Govoreći o slogotvornima **ř** i **ļ** autorica ističe da "ŽSO kao književni tekst nastoji slijediti književni izgovor tih fonema" (str. 493) koji je sadržavao određeni pazvuk (ə) uz **ļ** i **ř**, a elementi narodnoga govora kraja u kojemu je spomenik nastao javljaju se samo sporadično. Od ostalih samoglasničkih pojava u ŽSO autorica spominje: poznatu čakavsku pojavu **a** < **ę** iza palatala, čakavsku pojavu **e** u korijenu topl-/tepl-, neobavezno ispadanje samoglasnika u broju deset i njegovim složenicama, otpadanje samoglasnika u prijedlogu/prefiksu *iz/iz-* > *z/z-*, prejotaciju početnoga **i**, konsonantizaciju **i** > **j**, vokalizaciju prijedloga/prefiksa *v6/v6-* > *u/u-* i još neke. Ističu se i najkarakterističnije samoglasničke pojave u posuđenicama: zamjena stranoga kratkoga **a** našim **o**, te zamjena stranoga dugoga **o** našim **u**.

U odjeljku o konsonantizmu posebno se analiziraju refleksi praslavenskih ***d'**, ***t'**, ***kt'**, ***gt'**, ***st'**, ***sk'**, **zg'**. Kao jedno od bitnih obilježja konsonantizma ŽSO autorica izdvaja čakavski refleks **j** < ***d'** i **j** < *grč.-lat. g* ispred prednjojezičnih samoglasnika u posuđenicama. Za refleks psl. ***t'**, ***kt'**, ***gt'** pretpostavlja se zatvorni palatalizirani dental [t'], a psl. ***st'**, ***sk'** daju čakavski refleks **šč**. D. Malić u tekstu nalazi i potvrde za **št** < ***st'** što objašnjava crkvenoslavenskim utjecajem. Od suglasničkih promjena zanimljive su palatalizacije i to osobito druga i treća jer nisu dosljedno provedene, što upućuje na prijelazno stanje ili na ukrštanje narodnih i knjiških likova. Od pojedinačnih suglasničkih pojava u ŽSO autorica je, između ostalih, našla potvrde i za

sljedeće: usustavljenost suglasnika **f** (u domaćim riječima i posuđenicama), gubljenje suglasnika **j** i **v** u nekim položajima, gubljenje suglasnika **h** u oblicima glagola *hotiti* i u nekoliko primjera na kraju riječi, čuvanje suglasnika **l** na kraju riječi i sloga (u domaćim riječima i posuđenicama), ali rijetko i gubljenje finalnoga **-l** u ptc. pret. II. m. r. kao znak početka novije pojave otpadanja finalnoga **-l** u muškome rodu. Zanimljive su u ŽSO i pojave suglasnika **h** na mjestu latinskoga *ch* u posuđenicama (što se tumači crkvenoslavenskim utjecajem), gubljenje početnoga latinskoga aspiriranoga **h** u vlastitim imenima i ostvarivanje suglasnika **h** u određenim položajima kao alofona suglasnika **g** i **k**. Autorica bilježi i čuvanje starih suglasničkih skupina *čl* i *čr/čr'*, disimilacijske promjene, metatezu te čuvanje sekundarnih skupova *suglasnik + j*, a za ostale promjene nakon ispadanja slaboga poluglasa utvrđuje da su obavezne i da nisu tipično čakavske. Na kraju ovoga odjeljka naglašava se da neizdiferencirana grafija ŽSO otežava identificiranje većine suglasničkih promjena u posuđenicama što je uzrok nesigurnome čitanju takvih leksema.

U drugome se dijelu prikaza jezika ŽSO iznose morfološka obilježja. Obuhvaćeni su: deklinacija imenica i neodređenih pridjeva, deklinacija zamjenica, pridjeva i brojeva, te konjugacija glagola, glagolska vremena, načini i participi. O svim navedenim kategorijama autorica donosi iscrpne podatke potkrijepljene velikim brojem primjera. "Morfološki opis" ŽSO cjelovita je struktura koja taj tekst promatra u kontekstu povijesnoga razvoja

morfolologije hrvatskoga jezika, konstatira starije i novije oblike u tekstu, kvantitativno određuje zastupljenost pojedinih od njih i sustavno upućuje na crkvenoslavenske elemente u tekstu. Izuzetna je vrijednost ovoga dijela knjige jer je više od same fonološke i morfološke analize teksta. U njemu se, naime, zrcali povijesni pregled glasova i oblika našega jezika.

Knjiga ŽSO ima i posebnu leksikografsku vrijednost - sadrži **rječnik**, nastao na temelju kompjutorske obrade teksta, kojemu prethodi vrlo informativan uvodni tekst, a opremljena je i dobro uređenim

popisom kratica i iscrpnim popisom literature.

Ovom je knjigom Dragica Malić još jednom potvrdila vrijednost svoga znanstveno-istraživačkoga rada. Intelektualnom znatiželjom, upornošću i trudom istinskoga znanstvenika stvorila je djelo neupitne vrijednosti koje će, sasvim sigurno, mnogima poslužiti kao uzor i u metodologiji rada i u pristupu tekstu kao neistraženoj filološkoj građi uvijek otvorenoj za nova istraživanja i promišljanja.

Sanja Holjevac